

АКТУАЛЬНЕ НАРОДНЕ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

МАТЕРІАЛИ VII ЮВІЛЕЙНИХ
ГОНЧАРІВСЬКИХ ЧИТАНЬ

АКТУАЛЬНЕ НАРОДНЕ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

МАТЕРІАЛИ
VII ЮВІЛЕЙНИХ
ГОНЧАРІВСЬКИХ
ЧИТАНЬ

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЦЕНТР
НАРОДНОЇ
КУЛЬТУРИ
„МУЗЕЙ ІВАНА ГОНЧАРА”

КИЇВ 2011

Наукове видання

А43 Актуальне народне: Інтерпретації традиційної культури. Матеріали VII Ювілейних Гончарівських читань / Упор. і наук. ред. І. Пошивайло. – К.: НЦНК «Музей Івана Гончара», 2011. – 464 с.: іл.

ISBN 966-96228-4-0

Рекомендовано до друку науково-методичною радою НЦНК «Музей Івана Гончара»,
протокол №3 від 06.10.2011 р.

Це видання здійснене за підтримки Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України»
(напрямок «Культурне надбання», програма грантів Р [ідея – імпульс – інновація])

Фонд Ріната Ахметова
Розвиток України

Науковий збірник містить матеріали виступів на VII Ювілейних Гончарівських читаннях (24–25 листопада 2011 року, м. Київ), а також частину неопублікованих матеріалів попередніх, VI Гончарівських читань (2001 р.).

Конференція не лише поглибила знання про творчий та життєвий шлях Івана Макаровича Гончара, а й продовжила тривалу дискусію, яку започаткували майже десять років тому попередні Читання: від розгляду понять міжнародної термінології, явищ регресу і регенерації, традиційного й особистісного в народному до спроб визначити феноменологічні та світоглядні глибини народної культури. Цього року організатори форуму, окрім традиційного гончарознавства, знову звернулися до питання – чи актуальна народна культура сьогодні взагалі? Якщо актуальна, то чим і для кого? Головним інструментом для такого аналізу мало б стати узгодження і усвідомлення термінологічних визначень, зокрема: що таке «самодіяльне», що таке «народне» і «професійне», що ми називаємо «примітивом», «аматорством», «наївом», «кітчем»? Чи існують протиріччя між цими поняттями та наскільки глибокими вони є? Відповідь на ці та багато інших питань намагаються дати автори збірника, котрі представляють провідні етнологічні та мистецтвознавчі центри, мистецькі осередки України, а також США та Франції.

Організатори та публікатори сподіваються, що вихід у світ цього наукового видання сприятиме подальшій дискусії, активізує думки і поглибить пізнання, заохотить до співпраці фахівців і шанувальників національної культури в різних галузях академічної науки, народної творчості та музейної практики.

The present volume «Topical Folk: Interpretations of Traditional Culture» (edited by Ihor Poshyvailo) is the seventh in a series of the Honchar Readings Papers. It contains materials of the conference which took place November 24–24, 2011 at the Ivan Honchar Museum in Kyiv. The conference topics focused on interpretation of cultural heritage and analysis of traditional folk culture today. This publication contains 67 essays by scholars, researchers, museum experts, university lecturers, and post-graduate students from Ukraine, USA and France. It is in Ukrainian with English table of contents, information about authors and summary.

Редакційна рада:

Петро Гончар (голова), Лідія Дубиківська-Кальненко, Тамара Косміна, Юрій Мельничук, Юлія Патлань,
Ігор Пошивайло (відповідальний секретар), Олесь Пошивайло, Тетяна Пошивайло, Володимир Рак, Павло Сачек

Упорядник, науковий і відповідальний редактор – Ігор Пошивайло

Літературне редагування – Юлія Патлань

Художнє оформлення – Ніна Денисова

Оригінал-макет – Олена Пустова

Переклад англійською – Ігор Пошивайло

Переклад з французької – Зоя Борисюк

Автори статей відповідають за повноту висвітлення порушених питань, системність викладу, достовірність наведених фактів, вірне цитування, посилання на джерела, написання власних імен, географічних назв, атрибутованих пам'яток історії та культури тощо. Упорядник і видавці не завжди поділяють погляди авторів статей.

© Аксьонова Н., Бенфугаль Т., Березко О., Блануца А., Богоніс О., Бокій Т., Боренько Н., Буряк В., Василенко М., Величко В., Гавловська К., Гречко І., Гуменюк П., Гуць М., Дмитренко А., Дойч Д., Древецький А., Дубиківська-Кальненко Л., Жам О., Журунова Т., Зайка А., Зіненко Т., Івахнюк І., Ігнатенко І., Качур К., Козленко Р., Коротя-Ковальська В., Косміна Т., Кукса Н., Литвин В., Личковак В., Маєрич М., Матійчук М., Мельничук Ю., Міллер К., Міщенко К., Навроцька З., Нагорна І., Настенко-Капалет Л., Онищенко В., Павлунь В., Патлань Ю., Пошивайло Б., Пошивайло І., Пошивайло О., Пошивайло Т., Рутковська О., Садовенко С., Селівачов М., Стрельцов С., Супрун-Яремко Н., Сушко В., Творун С., Ткач М., Ткаченко Н., Трофименко Т., Трошинська О., Тюркова О., Удріс І., Чаплій О., Чепурний О., Чернецька С., Чучман Х., Шилов Ю., Щербань О., Шупак Г., Яремко Б. – тексти, 2011

© НЦНК «Музей Івана Гончара» – упорядкування та редагування текстів, художнє оформлення, переклад, 2011

ТРАДИЦІЙНЕ НАРОДНЕ В СУЧАСНІЙ СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ УКРАЇНОЮ 1994 – 2011 рр.)

*Михайло Матійчук,
Катерина Міщенко*

Працюючи сьогодні в етнографічних експедиціях, зустрічаємо чимало цікавих явищ, пов'язаних з українською традицією. Це немовби своєрідні острови народної культури у свідомості нашого суспільства. Накопичивши певний досвід збирання подібної інформації, бачимо, що збереження та існування споконвічного і традиційного у сьогоденні має свої закономірності. Про них і піде мова – у застосуванні до традиційних технологій, матеріальних пам'яток та фольклору.

Питання перше: у яких випадках ТРАДИЦІЙНЕ НАРОДНЕ є АКТУАЛЬНИМ для сьогодення – настільки, що це помітно одразу?

До сфери зацікавлень комплексної етнографічної експедиції Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», згідно з поставленим завданням, насамперед належать традиційні технології – у ремеслах, заняттях, господарюванні. Усі ці сфери сільського життя сьогодні безпосередньо залежать від природного довкілля та побутових умов. Отже, нічого дивного немає в тому, що традиційне – ПРОСТЕ, КРАСИВЕ І ДОЦІЛЬНЕ – залишається у повсякденному побуті тією мірою, якою воно допомагає людині жити й працювати.

Найяскравіше це виявляється там, де довкілля й побутові умови так чи інакше лишаються незмінними впродовж тривалого часу.

Дуже виразним прикладом може бути полонинське господарювання гуцулів. Зібрана нами впродовж останніх трьох років інформація з Прикарпаття (2009–2010) [34, 35, 37, 38] та Закарпаття (2011) [42], при зіставленні її з класичними етнографічними джерелами [1, 2, 10–17] засвідчує, що побут та технології обробки молока, вживані на гірських полонинах, практично не зазнали змін впродовж останніх півтора століть або й більше. А ті зміни,

які відбулися, на Прикарпатті пов'язані насамперед із зникненням у побуті суто овечих полонин (нині тут утримують коров'ячі або мішані), а на Закарпатті – з можливістю раз на кілька днів вивозити молоко й сир з полонини до села; тож частина процесів обробки молока тепер тут відбувається поза полонинським господарством...

Варто пригадати також застосування традиційних знань у побуті мешканців Чорнобильської зони [3, 5, 7, 18, 25]. Ведучи натуральне господарство, часто-густо навіть без електрики, місцеві люди пригадали й продовжували бондарювати, робити вулики-колоди, коробки з дранки, які тут використовують замість кошиків тощо. І, ясна річ, обробляти землю, полювати, рибалити, утримувати бджіл... Слідом за людьми старшого й середнього віку тут цього навчається молодь. Наведене вище не стосується зайшлих людей, які нині мешкають в зоні відчуження та відселення, а лише тих, хто повернувся на свою малу батьківщину, знаючи й бачивши змалку місцевий побут.

Ці та інші приклади збереження й актуальності для сучасного суспільства цілих пластів народної традиційної культури приводять нас до першого висновку: **у стихійному, природньому збереженні народних технологій у ремеслах, заняттях і господарюванні вирішальну роль відіграють сталі природні й побутові умови і – обов'язково – наявність місцевого корінного населення**, у якому з покоління до покоління природним чином передаються і вдосконалюються традиційні знання.

Якщо придивитися ближче до традиційних пам'яток матеріальної культури, наявних сьогодні у побуті українців, то бачимо цілком природні тенденції консервативного характеру, що виявляються в адаптуванні давнього до теперішніх потреб.

Ці тенденції добре виявляються, зокрема, на прикладі народної архітектури. Так, на Прикарпатті чимало людей і нині живе у дерев'яних хатах традиційного планування, збудованих до чи після II Світової війни [4, 6, 8, 9, 27–29, 31, 34, 35, 37, 38, 42]. Критий гонтом чи драницею дах такої хати господар раз на кільканадцять років просочує «тиром» – рідиною, що її з позаминулих століть місцеві мешканці беруть на нафторозробках. «Тирування» оберігає дах від гниття і атмосферних впливів. Такі хати сьогодні – не рідкість у селах Косівського чи Верховинського районів. Щоправда, впродовж останнього десятиліття їх деколи перекривають, обшивають пластиковою вагонкою, ставлять у них «євровікна» тощо.

Визначальну роль у цих змінах відіграє, знову ж таки, їх практична доцільність та рівень заможності господарів. Але важливим є також вплив «моди» і місцевого суспільного уявлення про «ідеальний добробут».

Матеріали дворічної давнини з експедиції у Золотоніський р-н Черкаської обл. (етнографічно – Полтавщина) [39] вказують на цікавий і своєрідний характер адаптування традиційних хат, документально зафіксований нами у ряді сіл цього району. Збудовані переважно на початку XX ст. каркасні та каркасно-рублені хати, характерні для цієї місцевості, майже всі мають однакове перепланування житлової частини, зроблене вже по війні. Під поздовжній сволок від печі до причілкової стіни тут ставлять перегородку, нівелюючи фасад печі, і одержують таким чином ще одну теплу житлову кімнату – «вань-

кир». Нереконструйованих давніх хат тут залишилися одиниці. Їхні власники – переважно самотні або літні люди, які не мають коштів або й потреби для вдосконалення свого помешкання.

У збереженні окремих пам'яток народного будівництва визначальну роль відіграє повага до минувшини, історії, краси рідного краю.

Так, люди нині дбайливо зберігають і підновлюють давні сільські церкви [напр., 32, 33, 37]. Щоправда, у тих самих Карпатах на догоду «моді» дерев'яні церкви сьогодні часто обшивають пластиком чи металом, що аж ніяк не йде на користь пам'ятці.

Цікавим прикладом може бути також зафіксований нами цього літа (2011) млин-вітряк, збудований 1907 року в с.Теклине Смілянського р-ну на Черкащині [41]. До війни на пагорбах довкола Теклиного стояло десять вітряків; із них на кінець ХХ століття лишився тільки один. Господар млина – сам також у минулому мірошник – розповів про технологічну знахідку, яку застосував його дід при будівництві цього вітряка. Дубовий стовп, довкола якого повертається млин, вкопаний у землю на кілька метрів глибини, був обшитий ряднами і засипаний сіллю. Сіль вберегла основу вітряка від гниття і шкідників впродовж століття. Стовпи інших вітряків, які всі мали аналогічну конструкцію, зазвичай обсмольовали перед вкопуванням, і жоден з них не дожив до наших днів.

На початку 1990-х років силами двох десятків добровольців з-поміж сільської громади млин відремонтували і привели до робочого стану. Нині біля нього відбуваються урочисті події, місцеві й районні свята врожаю тощо. Теклинці самі оберігають, підтримують і шанують свою пам'ятку.

Але це радше виняток. Загалом очевидно, що найчастіше долю архітектурної пам'ятки житлового та господарського призначення вирішує технічний стан і практична доцільність вже зведеної будівлі.

У збереженні «мобільніших», рухомих пам'яток, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва – меблів, традиційного посуду, народного живопису тощо – змагаються два фактори: «мода» й уявлення про «ідеальний добробут» з одного боку – і любов до народного мистецтва та повага до минувшини з іншого [7, 18, 20–44]. Обидві ці тенденції – з царини суто інтелектуальної; якогось сакрального значення нині ці предмети для власника зазвичай не мають.

Найбільшу повагу люди сьогодні виявляють до давніх ікон [5, 20, 22]. Часто буває, що стару потемнілу ікону не викидають, а зберігають десь на горищі, і при цьому охоче віддають збирачам старовини, бо не знають, що з нею робити. Раніше такі ікони спалювали або пускали на воду. А от, скажімо, давній рушник сьогодні – це, у кращому разі, пам'ять про прабабу, яка його вишила. Оберегом або неодмінною прикрасою хати господарі його вже не вважають, і тримають зазвичай десь у скрині чи шафі. (Втім, не вважала його, мабуть, оберегом і та жінка, яка його вишила – адже наприкінці ХІХ-го століття чи на початку ХХ-го ці речі вже виготовлялися й уживалися «бо так годиться» чи «для того, щоб усе було, як має бути»...).

Так само помалу, але невпинно виходять з ужитку традиційні побутові знаряддя і засоби виробництва, залишаючись лише у місцевих краєзнавчих музеях. В одних випадках їм на зміну приходять куповані інструменти – молот-

ки, сокири, пилки, лопати, граблі тощо. Водночас відпадає потреба у застосуванні рідше вживаних чи вузькофахових знарядь – наприклад, бондарського чи шевського інструментарію.

Що ж до фольклору – усних пам'яток традиційної народної культури – бачимо значне витіснення їх з активного побутування в інформаційному просторі. Телевізор нам розкаже, а радіо заспіває, а магнітофон заграє – можна нічого не робити самому, емоційні потреби вже задоволені. Але як тільки зникає з оточення електрика – як, наприклад, на тій самій гуцульській полонині – одразу виринають із «пасивної» пам'яті цікаві оповідки, якими можна розважити товариство при вечірній ватрі і в'язанки коломийок різного змісту й тематики. Тут нам доводилося чути співанки про вівчарювання саме на цій полонині з усіма місцевими назвами, «заколомийковані» хроніки давніх чи недавніх подій, ліричні, весільні, сороміцькі, неодмінну пісню про Довбуша, полонинські награвання на трембіті тощо [напр., 42].

Те саме, з певними відмінностями в репертуарі, спостерігаємо і в центральних областях України: **давні й повоєнні народні пісні сьогодні немовби заархівовані в пасивній пам'яті людей старшого та середнього віку** [19–23, 25, 44]. За потреби і за відповідних обставин люди пригадують їх і можуть заспівати. Проте, на відміну від Карпат, тут часто зустрічаємо занижену оцінку місцевих пісень, яких «не співають по радіо», – а саме серед них трапляються справжні перлини...

«Архівний» характер такого пасивного побутування фольклору підтверджує й той факт, що у більшості сіл старші люди, які люблять співати, мають зошити із власними записами місцевого весілля або просто давніх пісень – «для пам'яті» [напр., 19–23].

Зауважимо, що мешканці Чорнобильської зони, поруч із продовженням традицій ремесла та господарювання, часом зберігають також важливі обрядові моменти. Так, наприклад, перебуваючи в січні 2002 р. у с. Личмани Овруцького р-ну (зона обов'язкового відселення) [25], ми записували від людей «живе» колядування – з гуртами від хати до хати, яке має тут свої характерні особливості. Наприклад, у господарів не питають дозволу колядувати: колядники поважно й урочисто заходять у хату, стають перед образами і першою починають колядку про народження Христа; потім повертаються до господарів і співають їм многоліття. І тільки затим уже йдуть колядки господарю, господині й господарській дитині, серед яких нам наспівали й дуже архаїчні речі...

Питання друге: чи потрібна сьогодні АКТУАЛІЗАЦІЯ НАРОДНОГО? Де, за яких обставин і яким чином варто сприяти цьому?

Традиція передає нам досвід попередніх поколінь. На перший погляд, у повсякденному побуті нам уже можуть і не знадобитися традиційні навички бондарювання чи обробки конопель – хоч і вони мають посідати своє місце у галузевій освіті та практиці. Але давнє індіанське прислів'я стверджує: «Не прагни знань, а прагни мудрості: знання – це минуле, а мудрість – майбутнє».

Найважливіше для нації у її традиційній культурі – мудрість і природність в осягненні світу. Тоді людина дбає про довкілля, а все створене людським розумом і руками стає простим, красивим і доцільним – незалежно від природних і побутових умов.

Саме вона – традиція – століттями визначала людське життя й взаємини з довкіллям, віднаходила можливість і місце для гармонійного задоволення усіх потреб людини – і, природньо, узвичаювала й регламентувала їх. Її консервативний характер був запорукою збереження суспільної стабільності та спокою, дотримання всередині громади необхідних етичних та естетичних норм.

Сьогодні за пам'яті одного покоління суспільний і особистий побут людини зазнав величезних – і незворотніх – змін. Уже навряд чи доведеться нам їздити волами по сіль чи молоти на жорнах собі борошно. Агітувати за повернення до давнього побуту сьогодні можна хіба що невеличкі товариства «реконструкторів» або ентузіастів здорового способу життя.

Можна, скажімо, підтримати народних майстрів, зорганізувавши їм постачання сировини та збут їхніх виробів. Але найбільшу проблему вбачаємо у десятиліттями культивованому **недооцінюванні загальнолюдського значення народної традиції в житті України**. Бо, маючи **повагу до традиції**, людина не митиме підлогу давнім вишитим рушником.

Саме це можна і треба робити сьогодні на інтелектуальному рівні: освіта і просвітницька робота, роз'яснення і засвідчення власним прикладом високого поцінування предметів і понять традиційної культури. Тільки таким чином реально можна впливати на «моду» та уявлення про «ідеальний добробут», які необґрунтовано витісняють із сучасного побуту прості, красиві та доцільні речі. Не кажучи вже про те, що тим самим сучасним народним майстрам творити і збувати свої вироби може бути значно легше при інших настроях самого суспільства.

Щодо вжиткового мистецтва, прикладом можуть бути започатковані у 1980-х рр. Національним музеєм народної архітектури та побуту України ярмарки, на які вперше почали з'їздитися майстри з усієї України, маючи змогу поспілкуватися, обмінятися досвідом і продати свої вироби. Ці ярмарки відбуваються вже майже тридцять років, і покупці на них теж часом прибувають здалеку, щоб вибрати і придбати гарну традиційну річ.

Величезну ефективність подібної роботи засвідчують, зокрема, фестивалі «Країна Мрій», організатори яких – і насамперед Олег Скрипка – власним прикладом високо підняли авторитет народного українського вбрання у міському середовищі. Мати вишиванку стало «круто». Так само пригадується, коли на початку 1990-х років тріо «Золоті ключі» випустило касети, фотографувавшись на обкладинку не у сценічних костюмах, а у народному вбранні. Одразу ж, наприклад, на масові свята до Музею народної архітектури почали приїздити сільські колективи, у гідному вбранні своїх матерів і бабусь – бо так виступає й сама Ніна Матвієнко!

Взагалі роль окремої особистості у цій справі, як і в кожній іншій, часто стає визначальною. Нерідко можна зустріти в експедиції людину, завдяки якій ціле село або й кілька сіл утримує в пам'яті великий масив давніх народних пісень або історію характерного ремесла, або просто пам'ять про давні історичні події у цій місцевості. І навіть коли такого ентузіаста не стане, його згадують ще не одне десятиліття, а разом із ним – і його захоплення, яким він зумів запалити інших [19–22, 26, 41, 44].

Саме тому вважаємо сьогодні неприпустимою в музейній роботі практику зумисного знецінення потенційних експонатів задля їх придбання у господарів. Музей Івана Гончара має на такий випадок іншу концепцію, сформульовану директором П. Гончаром. На питання, що ця річ може коштувати, відповідаємо: те, що вона коштує, ми вам дати не можемо, і з часом її історична цінність буде зростати. Але, якщо ви її продасте нам за такі-то гроші, вона буде збережена, у документах будуть записані відомості про вас і про того, хто цю річ зробив; і ви чи ваші діти завжди зможете прийти до Музею й побачити її... [напр., 22]. Відмовляють на таке сьогодні дуже рідко. При цьому у місцевих людей зростає повага до народної культури та її пам'яток.

Разом з тим фахівцям варто сприяти об'єктивному висвітленню інформації про етнографічні пам'ятки. Нині спостерігаємо тенденції до мимовільної чи свідомої фальсифікації – наприклад, заниження датування пам'ятки (немов би чим давніша, тим краща) у практиці приватних музеїв та власників об'єктів зеленого туризму [напр., 40], або створення нових «богів» в українській «міфології» сучасними письменниками, які часом воліють називатися науковцями-етнографами. На жаль, ці тенденції не підвищують цінності явищ української традиційної культури, а лише сприяють підміні понять і додають хаосу до інформаційного простору.

Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара» сьогодні інтенсивно працює на просвітницькій ниві, застосовуючи відомі форми роботи і шукаючи нових. Але найважливіше, на наш погляд, у тому, що тут твориться живе коло спілкування, для якого цінність народної культури не підлягає сумніву і є сама собою зрозумілою. Сподіваємося, що це розмаїте коло однодумців зростатиме, будучи об'єднане рідним, загальнолюдським і переконливим – народною традицією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кляпчук В. Проблеми полонинського господарства Гуцульщини в другій половині XIX – першій третині XX століть. Наукові записки. Серія «Історичні науки». – 2009. – Вип. 14. – С. 121–123.
2. Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст. / М.Д. Мандибура. – К.: Наукова думка, 1978. – 191 с.
3. Матійчук М. Селянський дизайн поліщуків // Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель. ЗНДІЕП. – К., 2006. – С. 126–136.
4. Матійчук М. Деякі аспекти формування архітектоніки та художньо-естетичного образу у традиційному народному будівництві Карпатського регіону // Матеріали до української етнології. – К., 2007. – Вип. 6 (9). – С. 101–103.
5. Матійчук М. Живопис в інтер'єрі поліського житла XIX–XX століть (за матеріалами з районів, що постраждали від Чорнобильської катастрофи) // На сторожі Української народної культури. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2008. – С. 120–130.
6. Матійчук М. Автентичні покрівельні техніки та їх вплив на архітектоніку традиційних будівель в Українських Карпатах // Народна творчість та етнографія. – К., 2008. – №3. – С. 60–70.
7. Матійчук М. Метаморфози з портретом Катерини II (народна картина на склі) // Образотворче мистецтво. – К., 2008. – №1. – С. 132–133.
8. Матійчук М. Деякі аспекти традиційних покрівельних технологій у карпатському порубіжжі. (На матеріалах Гуцульщини) // Матеріали до української етнології. – К., 2008. – Вип. 7 (10). – С. 84–89.

9. Матійчук М. Етнографічні матеріали про традиційні печі та інші ділянки народної культури гуцулів Косівського і Верховинського районів Івано-Франківської області // Джерела до української етнології: Матеріали польових досліджень. – Вип. 1. – К., 2011. – С. 33–67.
10. Могутич І.Р. Полонинське будівництво // Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 126–161.
11. Онищук А. Останки первісної культури у гуцулів / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 1–177.
12. Шухевич В. Гуцульщина. Друга часть // Материяли до українсько-руської етнології. – Т. 4. – Львів, 1901. – 326 с.
13. Harasymczuk R. Etnografi a polonin huculskich / R. Harasymczuk, W. Tabor // Lud. – Т. XXXV. – Lwów : Druk. L. Wiśniewskiego, 1938. – 88 s.
14. Kaindl R. Aus dem ungarischen Marmarosch / R. Kaindl // Allgemeine zeitung. – 1898. – №50.
15. Kaindl R. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów / R. Kaindl // Lud. – Lwów, 1896. – Т. 2. – S. 201–210.
16. Podolák J. Poloninské hospodárstvo Huculov v Ukrajinských Karpatach // Slovenskaý národopis. – Bratislava, 1966. – №2. – S. 193–292.
17. Szysztowicz J. Poloniny Bukowinka, Towste, Sycholka, Hordje i Pereslip. Ich opis oraz project zagospodarowania / J. Szysztowicz. – Lwów, 1909. – S. 1–39.

МАТЕРІАЛИ ЕКСПЕДИЦІЙ

18. У Чорнобильську зону (1996–1998 рр., М. Матійчук) – науковий архів НЦНК «Музей Івана Гончара» (далі – «МІГ»); науковий архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф МНС України.
19. До переселенців з Чорнобильської зони (1994–1995 рр., Л. Орел, К. Міщенко) – науковий архів НМНАПУ; науковий архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф МНС України.
20. В Луцький р-н Волинської обл. (23–27 липня 1999 р., Л. Іваницька, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
21. В Таращанський р-н Київської обл. (30 липня – 4 серпня 2000 р., П. Гончар, Л. Дубиківська, К. Міщенко, Я. Музиченко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
22. У с. Кумейки Черкаського р-ну Черкаської обл. (5–7 червня 2000 р., П. Гончар, Г. Щупак, Л. Головня, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
23. У Миронівський, Корсунь-Шевченківський, Канівський та Черкаський р-н Черкаської обл. (20–23 липня 2000 р., П. Гончар, О. Кротюк, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
24. У Луцький, Маневийський та Любешівський р-ни Волинської обл. (17–19 липня 2001 р., П. Гончар, О. Кротюк, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
25. В с. Личмани Овруцького р-ну Житомирської обл. (8 січня 2002 р., П. Гончар, О. Доля, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
26. У Радехівський і Сокальський р-ни Львівської обл. та Горохівський р-н Волинської обл. (24–27 червня 2002 р., П. Гончар, О. Кротюк, К. Міщенко, Я. Музиченко, В. Парахін) – науковий архів НЦНК «МІГ».
27. В Косівський та Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (21–30 вересня 2005 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
28. В Косівський та Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (27 червня – 6 липня 2005 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
29. В Косівський та Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (5–14 липня 2006 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
30. В Сколівський р-н Львівської обл. (12–21 вересня 2006 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
31. В Косівський та Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (12–21 червня 2007 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.

32. В Турківський і Старосамбірський р-ни Львівської обл. (25 червня – 4 липня 2008 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ;
33. В Турківський р-н Львівської обл. (25 серпня – 5 вересня 2008 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
34. В Косівський і Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (31 липня – 9 серпня 2009 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
35. В Косівський і Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (27 серпня – 5 вересня 2009 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
36. Виїзд у Народицький р-н Житомирської обл. (19 вересня 2009 р., М. Матійчук, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
37. В Косівський і Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (9–18 серпня 2010 р., М. Матійчук) – науковий архів НМНАПУ.
38. В Косівський і Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. (24–29 серпня 2010 р., М. Матійчук, К. Міщенко) – науковий архів НМНАПУ.
39. В Золотоніський р-н Черкаської обл. (30 червня – 4 липня 2010 р., М. Матійчук, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
40. Виїзд у с.Нові Петрівці Вишгородського р-ну Київської обл. (17 травня 2011 р., А. Заїка, М. Матійчук, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
41. Експедиція на Черкащину, зокрема до с. Теклине Смілянського р-ну (17–18 червня 2011 р., М. Матійчук, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
42. В Косівський р-н Івано-Франківської обл. та Рахівський р-н Закарпатської обл. (2–9 липня 2011 р., М. Матійчук, К. Міщенко) – науковий архів НЦНК «МІГ».
43. Виїзд у Добровеличківський р-н Кіровоградської обл. (9 вересня 2002 р., П. Гончар, О. Кротюк, К. Міщенко, В. Онищенко).
44. В Краснодонський, Новоайдарський, Старобільський і Сватівський р-ни Луганської обл. (21–28 вересня 2005 р., О. Доля, К. Міщенко).

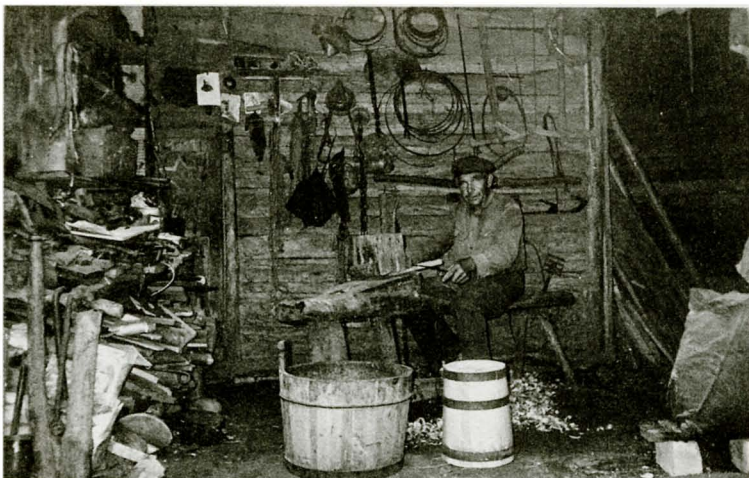
Стая на полонині
 Псарівка;
 Верховинський р-н,
 Івано-Франківська обл.
 27 серпня 2010 р.
 Фото
 Михайла Матійчука

Полонинський
 «депутат»,
 ватаг і стрункар біля
 ватарника
 на полонині
 Псарівка;
 Верховинський р-н,
 Івано-Франківська обл.
 27 серпня 2010 р.
 Фото
 Михайла Матійчука

У майстерні
 бондаря;
 с. Сарновичі,
 Коростенський р-н,
 Житомирська обл.
 Майстер
 Іван Шушпак
 готує клепку
 до бочівки.
 25 серпня 1996 р.
 Фото
 Михайла Матійчука

Господиня – Ніна Кошляк із зібраними грибами;
с. Журавлінка (Хвалибог), Народицький р-н,
Житомирська обл. Липень–серпень 1996 р.
Фото Михайла Матійчука

Петро Прокопенко 1929 р.н. стругає дранку для
плетення коробок; с. Чудин, Радомишльський р-н,
Житомирська обл. 23 серпня 1996 р.
Фото Михайла Матійчука

Марія Конопацька 1926 р.н. на своїй садибі у с. Калинівка Народицького р-ну Житомирської обл.
Липень–серпень 1996 р. Фото Михайла Матійчука

Хата 1939 р.
у с. Бабин
Косівського р-ну
Івано-Франківської обл.
25 серпня 2010 р.
Фото Михайла Матійчука

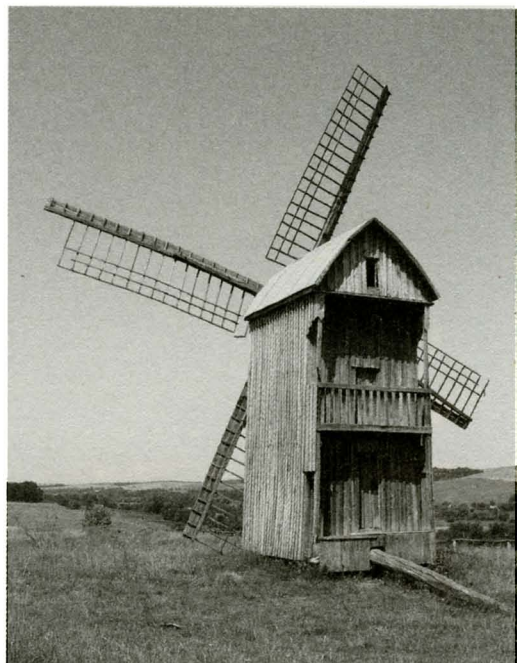

Хата I пол. XX ст.
у с. Антипівка
Золотоніського р-ну
Черкаської обл.
4 липня 2010 р.
Фото Михайла Матійчука

Церква 1700 р.
у м. Турка Львівської обл.
1 липня 2008 р.
Фото Михайла Матійчука

Вітряк у с. Теклине
Смілянського р-ну
Черкаської обл.
18 червня 2011 р.
Фото Михайла Матійчука

Вітряк у с. Теклине
Смілянського р-ну Черкаської обл.
18 червня 2011 р.
Фото Михайла Матійчука

У хаті Івана Сумарука;
с. Бабин,
Косівський р-н,
Івано-Франківська обл.
2007 р.
Фото Михайла Матійчука

Господиня –
Параска Павлюк
1926 р. н.
у своїй хаті біля
кахляної печі.
Косівський р-н,
Івано-Франківська обл.
27 вересня 2005 р.
Фото
Михайла Матійчука

Збираємо експонати
у с. Липняжка
Добровеличків-
ського р-ну
Кіровоградської обл.
Господиня –
Ніна Степаненко,
далі учасники
експедиції
Петро Гончар,
Володимир Онищенко,
Катерина Міщенко.
9 вересня 2002 р.
Фото
Оксани Кротюк

Збираємо експонати
у с. Дмитрівка
Золотоніського р-ну
Черкаської обл.
Господиня
Катерина Кириченко
1926 р. н.
показує учасникам
експедиції подароване
для Музею – рушники
материні та власної
роботи.
1 липня 2010 р.
Фото
Михайла Матійчука

Мешканці с. Безгинове, Новоайдарського р-ну Луганської обл. наспівали нам чумацькі, козацькі та ліричні пісні свого краю. 27 вересня 2005 р. Фото Катерини Міщенко

Василь Мицканюк 1958 р.н. грає на розі; с. Яворів, прис. Черлений, Косівський р-н, Івано-Франківська обл. Фото Михайла Матійчука